Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың август 13 суббота № 187 (13787)

1925 чылда үдезилеттингеп. Өртээ 3 көшеек.

ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛДЫҢ АЖЫЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Тыва АССР-ниң будуруқчу күштериниң 2005 чылга чедир үеде хөгжүлдезиниң айтырыгларының болгаш ооң минералдыг чиг эт баазазын хөгжүдезиниң кол угланыышкыннарының талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хурал бодунуң ажылын дүүн Кызылга, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга эгелээн.

Эртем-практиктиг чөвүлел хуралды СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан. Ол бодунуң кыска эге сөзүнге мындыг янзылыг эртем-практиктиг конференциялар ооң мурнунда ийи катап эрткенин, оларның түңнелдери-биле Тыва АССР-ниң будуруқчу күштерин хөгжүдер, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле доктаалдарны СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп ап келгенин, олар кайы хире ажык-дузалыг болганын демдеглээн, бо чөвүлел хурал база оон дора эвес салдарлыг болурунга идегелин илередип, хуралдың ажылынга киржип келген эртемденнерге, министерстволарның, ведомстволарның харыысалгалыг ажылдакчыларынга республиканың партия, совет органнарының мурнундан байыр чедирип, өөрүп четтиргенин илереткен.

«Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйының он ийиги беш чылда хөгжүлдезиг болгаш республиканың узун хуусаалыг келир үеде социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол соруглалары» деп илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **В. Е. Серяков** кылган. РСФСР-ниң Күрпланыың чанында Төп экономиктиг эртем-шинчилел институдунуң директорунуң оралакчызы, экономика эртемнериниң доктору **А. Д. Настенко** «2005 чылга чедир үеде Тыва АССР-ниң будуруқчу күштериниң концепциязының дугайында», ССРЭ-ниң Геология министерствозунуң геология-шинчилел ажылдарының ханы бурунгаар көрдүнген хөгжүлдезиниң эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы **Б. В. Кочетков** «Тыва АССР-ниң минералдыг чиг эт баазазының хөгжүлдезиниң байдалы болгаш келир үеде аргалары база 2005 чылга чедир үеде геология-шинчилел ажылдарының кол угланыышкыннары», Сибирьниң көдээ ажыл-агыйның эртем-шинчилел институдунуң директору, экономика эртемнериниң доктору **И. В. Курцев** «Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплексиниң 2005 чылга чедир үеде хөгжүлдезиниң айтырыглары», ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Геология болгаш геофизика институдунуң руда кылдызының эргелекчизи, геология-минералогия эртемнериниң доктору **Э. Г. Дистанов** «Тываның геологиязының талазы-биле 2005 чылга чедир үеде эртем-шинчилел ажылдарының кол угланыышкыннарының дугайында» илеткелдерни кылган.

Дараазында «Красноярскэнерго» район энергия эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы **А. И. Поляков** «2005 чылга чедир үеде Тыва АССР-ниң энергетиказының болгаш электрижидилгезиниң хөгжүлдезиниң аргалары», Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы **И. М. Сувандии** «Тыва АССР-ниң чурттакчы чонун аъш-чем продуктулары-биле хандырарының айтырыгларын шиитпирлээриниң оруктары», ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Клиниктиг болгаш шенелде медицина институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, медицина эртемнериниң кандидады **В. В. Галузо** «Тыва АССР-ниң чурттакчы чонунуң кадыының камгалалының база амыдырал-чурттал байдалдарының системазын сайзырангайжыдарының айтырыглары», «Востсибгипрошахт» төлевилел институдунуң кол инженери **Л. А. Соболев** «Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейниниң барын талазын үлетпүрге шинээдириниң техника-экономиктиг кол көргүзүглериниң дугайында», ССРЭ-ниң Кара металлургия министерствозунуң Чөөн чүк эртем-шинчилел институдунуң кол эртем ажылдакчызы, техниктиг эртемнериниң кандидады **И. Я. Фаткулин** «Улуг-Хем бассейниниң хөмүр-дажын ажыглаары ССРЭ-де металлургияга кокстуг шынарын боттуг экижидериниң аргазы», Красноярскиниң арга-ыяш институдунуң кылдыс эргелекчизи, биология эртемнериниң доктору **А. Б. Гукасян** «Тываның бойдус камгалалының экологтуг талалары», ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг кылдызының лаборатория эргелекчизи, география эртемнериниң кандидады **К. О. Шактаржык** «Тыва АССР-ниң бойдус курлавырларын шинээдип тура долгандыр турар хүрээлел камгалалының болгаш ону чөп ажыглаарының айтыглары», Бүгү-эвилелдиң геология институдунуң кылдыс эргелекчизи **Б. П. Миронюк** «Тыва АССР-ге девискээр аайы-биле геологтуг болгаш металлогениг ажылдарның аргалары», ВНИИпроектасбест институттуң директорунуң эртем ажылының талазы-биле оралакчызы **Б. А. Половнев** «Тыва даг-дүгү» комбинаттың хөгжүлдезиниң аргалары» деп дыннадыгларны кылган.

ПАНЕВЕЖИС (Литва ССР). Чаа дүжүттүң хендиринің баштайгы тонналарын Паневежистиң хендир заводунда киирген. Бо чылын будуруқченнің инженерлериниң куженишкини-биле баштайгы чиг хендирни болбаалыраадып кылырын сайзырангайжыткан. Технологтуг чорудулганың чидирии барык-ла үштүң бириниге кызырылган, продукцияның чаа хевирин —шык эрттирбес түдүг материалдарын будуруп эгелээн. Ону будуруп үнүлеринге чиг эт кудукчу сорттуң хендир волокнозу болур. ону мурнунда артыкчы кылдыр ажыглавайн турган.

КУЙБЫШЕВ. Куйбышев области «Солнечный» совхозтуң чер ажылдакчылары күрүнеге үүгле бедик шынарлыг тараяны садып турар. Бодунуң тапынга 317 тонна көк-тарааны арыглап кылгаш, ону элеваторга ажыл-агый дужаап турар. Болгаш тараның бедик шынарлыы дээш 336 тонналы дужаарган деп зачёттуу алган. Бо чылдың чайының кандаашкынныг байдалында «Солнечный» совхоз күзүн тараан кончуг эки культураларның дүжүдүн алган. Чамдык черлерге кызыл-тас гектардан-на 50 центнер ажыг дүжүттүг берген. Ол тараяны хынамчалыы-биле таңнарга ангылаап, ону үүгле арыглап каапа элеваторже чорудуп турар. Областың ажыл-агыйлары ону үрезин кыдыыр күзелдин-биле ап турар. Бургаг, бок үнүттер чок, бедик шынарлыг тараа үүгле чангыс ажыл-агыйга оруулга бербейн турар.

БАРНАУЛ. Шыктарга сиген кезилдезин дооскаш, Алтайның мал чеминиң белеткелчилери техниканы суггаттыг черлерже дедир эгидип берген. Ында хөй чылдыг сигенни катап кезип эгелээн. Кандаашкынныг Бүлүндага замааржыр Ключевск районда ажыл-агыйларда катап чоруткан сиген кезилдезин эки түңнелдиг болган.

В. Е. Дубининаны, Е. Е. Старцевти, С. Ш. Хертекти Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың тудуг организацияларынга хөй чылдарда төрө-түңнелдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар болза:

Валентина Егоровна Дубининаны —«Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң дашчылар бригадазының бригадири;

Евгений Емельянович Старцевти — «Тыва агроүлетпүр спецмонтаж» трестиң «Кызыл-1» АКМК-зының электромонтажчызы;

Станов Ширапович Хертекти—«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зының дашчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың август 12.

Н. Б. Донгакка, А. А. Сысодетинге «Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тудуг талазы-биле ачы-харыяазы дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Нина Борту-ноловна Донгак — «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң малярлар бригадазының бригадири.

Александр Алексеевич Сысолетин—Кызылдың бажың тудар комбинадының электрик-ламиначчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың август 12.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХОВУ-ШӨЛДЕРИНДЕ

ДИРЕКТОР БАШТААН ЗВЕНО

Тес-Хемде «Чодураа» совхоз бо чылын 3800 тонна сигенни белеткээр планныг. Амгы үеде ооң чартык кезии күүседип алган. Сеңгу хүннерде чаъс-чайык вамдап, аяс түннеп турар апаргында, ажылдың темпизи улам шапкыланган.

Мал чеми белеткээринге удуртукчулар болгаш күш-ажылдың хоочуннары үлегерчиизээн көргүзүп турар. Совхоз директору Маадыр-оол Сайын-Белекович Арапчор баштаан кол зоотехник Б.-Б. Иргит, кол агроном М. Сарыглар, кол экономист С. Суктер-оол олар составтыг звено ажыл шагында дашкаар эртен эрте, кежээ ажыл шагының соонда орайга чедир ажылдап турган, суурда еске звеноларды мурнап, 10 тонна ажыг сигенни кезип сараттаан, бир малчынның кыштаанда чедирген.

Удуртукчу, кол специалист кижилер сезон үезинде ажыл-агый дээш ескээр чардыгар үе тывылбас болгу дег. Ынчалза-даа бистиң бо удуртукчуларывыс эде тургустунуп, мал чеми белеткээр үени тып алган, боттарының үлегерин көрүскени ол-дур. Оларның ажыл шагының үезинде шуут дөрт харыылаары ажылын каапкаш, сигенген турганын кым-даа көрбээн, үени боттары тып алганнар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, күш-ажылдың хоочуну Максим Доңдукович Суваңдың уруг-дарыын эвилелден алгаш, көрээ-биле 25 тонна сигенни хол кадыыры-биле кезип белеткээн, кыштагларда сараттаан, совхозунга дужаагаан. Коммунист Василий Арадаң дөрт кижи составтыг звенозу-биле 30 тонна сигенни кыштагларга чедирип сараттаан.

Мурнунда чылдарда мал чемин үүгле механизастаттынган звенолар кылын дээр хөөнмер турган. Ам болза малчыннар, тудуг, автопарк, контора ажылдакчылары болгаш ескелер-даа сигенни кадыыр-биле кезип, ажаап турар апарганы үстүнде алаавыыс удуртукчуларның болгаш хоочуннарның үлегериниң ачызы.

Бугалдай ХҮЛЕР-ООЛ.
«Чодураа» совхоз.

АЯНГАТЫ ЖЫЛАР МУРНАВЫШААН

«Шекпээр» совхозта мал чеми белеткээр талазы-биле чарыштa Аянгаты салбыры мурнап турар. Аныяк коммунист Степан Ооржактың механизастаттынган бригадазы бо хүннерде 256 тонналы сараттаан. Аянгаты суурнуң чурттакчылары 12 звенодa сигенневп турар. Олардан Очур Ооржактың, Анатолий Сааның, Сурун Сааның удуртканы сигенчилер 6—7 тонналы болуп сараттаан. Петр Саакпаның звеноzу 5 тонналы үлээткен. Бо салбырда район төвүнүң келген шефчилер — тудуг-септелге участогунуң база түүйбу заводунуң сигенчилери кызымак ажылдап турар. Аянгаты ортумак школазының коллективи мал чеминиң белеткелинге массалыы-биле шефтеп киргеп.

Багыт-оол БАЙКАРА.
Ак-Довурак.

ОН ХОНУКТУҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ

«Мурнакчы» совхозтуң сигенчилериниң сеңгу он хонукта ажыл түңнелин үндүргеп. Механизастаттынган звенолардың Бяче-оол Доржу удуртқан коллектив 583 тонналы белеткээр планның 238 тонна чедиргеш, ажыл-агыйда бирги черде чорун турар. Дараазында Лаа Шыырап, Дамба Хертек, Арбай-оол Канчыыр, Маадыр Хертек олардың звенолары дээре көргүзүглүг болгулаан.

Ажылга шаптыктыг түүлдер болза, техника удаа-дараа үрелир болгаш артык кезектер чогунда. Ажылды организастааны куду. Сенаж база силос сайлып кирбээн, эң ылангыя сенаж салырының аргазы турган. Ам совхоз бо ажылдарже чаа-ла кирери-биле белеткенип турар.

Сергей ОНДАР.
Бай-Тайга район.

СЕРЛИГ-ДӨҢНҮҢ СИГЕНЧИЛЕРИ

ССР Эвилелиниң 60 чыл совхозтуң механизастаттынган бригадазы Улуг-Хем районуңу девискээри Серлиг-Дөң деп черде ажылдап турар. Коллектив ниитизи-биле 1000 тонна сигенни белеткээр. Бригада ниоль 14-тен эгелеп ажылдап турар, оң дөрт кижилиг. Тос тракторнуң беш кезеринде, ийиги проссте, арткан ийиги болуп турар. Амгы үеде 230 тонналы белеткеп алган, ону удур-ла автомашинадар Мөңгүн-Тайгаже сөөртүп чорун турар. «Сигенчиниң булуңунда» хамык түүлдүң дугайын үргүлчү бижип турар. Сигенчилерниң аъш-чем хандырылгазы эки.

Ынчалза-даа оларның хостуг шагын чеп эрттирери-биле таарымчалыг түүлдерни турбусаан. Ойнаар түүлдер — бөмбүк, шыдыраа аймаа чок, телевизору үрелген. Үүгле ажылдаар-ла, ажылдаар дээр хөөнмер совхозтуң удуртукчуларының талазында бар-дыр.

Хурал ЧҮЛЬДҮМ.
Мугур-Аксы суур.

ЧУРУКТА: Олег Бадарчы Тес-Хемниң «Чодураа» совхозта механизастаттынган сигенчи звеноның кежигүнү. Ол ЮМЗ-6 трактор-биле сиген төлүдеп Хараал-Тей сут-бараан фермазынче азы малчыннарның кыштагларынче шагжалыг тергезин доллур чүдүртүнгеп, халдыынай болур.

Механизаторлар августың мезинде аяс хүннер ажыглаан шалыпкын ажылдаан. Олар ортумаа-биле хүнде-ле 20 тонна сигенни кезип, болуп, сараттап турган.

Сигенчи звено 2 трактор-биле кестирбишаан, сезон эгезинден бээр беш чүс тонна хире сигенни белеткээн.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

Дүжүт ажаалдазынга белеткел

ХАРЫЫ—ҮШКҮ БРИГАДАДА

Хеп-хенертен, ала-чайгаар боду будеваар үүле-черек кайын турар ийик. Ону амыдыралдың базым бүрүзү бадыткаар. Чижээ, тараа дүжүдүн ажаап алырынга белеткелдя чамдык бригадаларда канчаар чорудуп турарындан безин ол дугайын билип ап болур.

Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң барык кожа чыдар ийи бригадазынга бир кезек механизаторлар, ажыл-агыйның түскай эртемниглери-биле ужуражканым сагыжымдан үнмейн шаг болду. Күш-ажылчы коллективтерниң кайызында-даа ажыл-иштиң чай-хос чогу илдең, дүүн үезин ажыглаан, кызыл-булуңда дыштанган, хөлегеде долестээн чангыс-даа кижи көзүдбес. Ийи-ийи, үшүн болуп алган механизаторлар — тракторларында, комбайннарында, хову турлаанның булуң савында септелге-десептелге, дүжүт ажаалдазының бүдүүзү тулукпелген.

Кайы-даа бригаданың тараалының дүжүдү механизаторларны далаштыра берген. Хүн карааның изинге тараа быжып олурар, бир эвес каяа хүннер уламыр болза, ол шаа хонгаш дүжүт ажаалдазынче массалыы-биле кирип болур.

Тараажылар-биле чугаалажырынга эптиг чаңгыс чер — столовая. Кымның комбайны кайы хире белеп апарганы, техника септелгезинге канды кезектерниң тывылбайн турары, кижилерниң сеткил-хөөнү хову турлаанда тараажылардың чемнекир черинге кестур чорду. Анаа А. Х. Монгуш, Х. Д. Оюн-биле чугаалаштым. Ылаңгыя Адар-оол Хунажыкович дүжүт ажаалдазынга белеткелдиң хожудан турарын шүүмүүледи.

Ооң чугаалап турары-биле алырга, мал чеминиң белеткелиниң салдай бергени тараа ажаалдазынга белеткелге шаптыкты чедирип болгу дег. Бригаданың девискээринде сигенни район төвүнүң, совхозтуң төп салбырының чурттакчылары кескеп, бажыннарының чанында сараттап алгылаанынга ол таарымнайн турар. Кижи бодаарга, ниитиниң малынга сиген белеткээр шалгу улустуң хууда ажыглалынга ундурүптери, сигенниң кымга-даа хереги шын харын, хомуланчыг. Оңу демдеглээн, каразып турар бир бодалын илеретти: сиген кезер техниканы арага-биле будуу хөлезилээр чоруктар бар шыкат. Ынчалза-даа ону бадыткапкы дег барымдааны ол ыыттавады, үүгле чигинииишкинниг.

Барымдаалары адаттынмаан, чигинииишкиннерлиг «дидир-дидирлер» бир ужурлуг, олар каттышкаш, кижилерниң ажыл-ижинге, сеткил-хөөнүнге дужамык болуп турары биллингир. А ол байдалга удур политика-массалыг ажыл бригадада көзүдбес чорду. Тодаргайлаарга, бригадада партболуктуң, суурда көдээ Советтиң доктаамал комиссияларының, депутаттар постуларының, улусчу контроль белүүтериниң, хана парлалгазының ажылын кижи тывары берге чорду. Оон уламнындан ажык-чарлыг чоруктуң орнун шын-меге «дидир-дидир» эдлей берген. «Четпестерни чугаалаарга, кижиниң бодунче даргалар халдаар, бистиң санал-оналывысты дыңнавайн турар, бригадирлерни - соңгун албайн турар бис, олар ынчаган үргүлчү солчур, бригадирнер болдум деп кайы-бир кижи чедип келир» деп чугааны дыңнадывыс.

Хей ол чугаанның ажылга саяттыы, кижилерниң, ажылчыннарның болгаш удуртукчуларның аразында бот-боттарын билишпейн баары черле таарымча чок, ол база-ла кижизилгге ажылының четпеэн, демократчыылганың калбарбайн турары.

Хүлер-оол Оюн бо чылын трактору ның септелгезин шуудадып чадап турар кижи болду.

— Трактормуның мотору чазын 1,5 ай дургузунда, а ооң соңлуңде база бир ол хире үеде септелге-техниктиг будуруглеге чыткан, ол организацияга моторну барып септежир даарге, кижини ынаар чоруткан-тыр. «Септеп кагдывыс!» даан, барып ап, хөделдирген — ажылдавас болган, ыш безин үнмес. Септээни дээш үк будуруге 700-800 хире рубльди совхоздан аппарган болгай даан, каража-дыр ийин —деп, ол хомудап олур.

Дүжүт ажаалдазы кес кырында, а Хүлер-оол Оюн дуврөнчиг байдалда: трактору септээр бе, комбайнын белеткээр бе? Ол бүгүге четтигер үе-шак кончуг эвээш.

Ол-ла бригаданың механизатору Сергей Сайгинниң комбайны дүжүт ажаалдазының бетинде септтиимес хире болу берген, чүге даарге, комбайнның мотору шуут ажылдавас. Бригадада ооң еске база бир комбайн ээ чок туруп турар. Арткан ол бир комбайнарның үүрмек септелгези чорун турар, олар шупту эдлерлиг.

Адар-оол Монгуштуң, Хүлер-оол Оюнуң, Сергей Сайгинниң бригадазында дүжүт ажаалдазынга белеткелдиң байдалы шала хиреиг болуп турары чүгле совхозтуң удуртукчуларының, түскай эртемниглериниң четпеэн эвес. Механизаторларның боттарында, айтышкын манап өөренип калганында база бар, ылаңгыя бригада чөвүлелин олар коддуунда ажыглавайн турар.

Ол бригада-биле кожа бригадага ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң механиги А. П. Харченко-биле ужуражтым. Анатолий Павлович үк турлагда доктаамал быжыглаттынган кижи болду. Бригадада механизаторларның техниказының септелгези колдуунда дооступ турарын ол сонуургатты. Ынчалза-даа амдаа 5 комбайнер совхозка херек болуп турар. Чаңгыс-даа кижи күүжү чедиппес болза, бир комбайн хилис туруп алыр болгай. Комбайнның үүгле күүүзү ажыглаттынмас эвес, ооң кезектериниң төгчегледиринери билдингир, еске комбайннарга артык кезектер апаар. Тааримча чок ол байдалдан үнериниң оруун А. П. Харченко тыппайн турар. Өске-даа түскай эртемниглериниң, механизаторларның ол чижектиг хамаарылгазы дүжүт ажаалдазынга магадылалдыг күш-ажылды кайын ханзырып шыдаар. Ынчангаш үк совхозтуң бригадаларында чаа бөү-биле ажылдаарынга херек аскерилгелерни көрбейн бардым. «Артык кезектер чедиппес, генераторлар херек, «септелге» соңлуңде база катап септелге» дээш еске-даа үүлдер херек болуп турар.

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң үшкү бригадазында байдал сыр еске чорду. Эки ажылдаарынга харыы, аскерилгелер ында бар. Аарыл турган, бригадир хүдээлгезин бир ажында хүдээдип берген-даа болза, хоочун механизатор Д. С. Данзар хову турлаанда чеде берген, өөрүнүң араазында тур.

— Интенсивтиг технология дээш үүле ол-ла болгай. Кежээлиг-Ховунуң, Божа-Судактың тараазы аъттыг кижиниң азеңгизинге чедип турар, аки чүве болза, тараа арыг-дыр — деп, ол чугаалады. —Бригаданың тараазының дүжүдү 15 центнер чеде бээр боор.

Бүгү комбайнарның септелгезинин дооступ турарын бригадир О. С. Ондар дыңнатты. Ол бир комбайн-биле тараяны тавычалай кестирер. Септелгениң талрымчалыг системазы бригадада тургустунган. Ону тодаргайлаарга, мынлыг. Кускуу дүжүт ажаалдазының соңлуңде тараажы бүрүзү бодунуң техниказын, комбайнын септээш тургузар, эөлчегде турар ийи кижиниң бирээзи ажылдап турда, ескези аңаа дыштаның олурбас, септеттингеп, туттунган, кайы-бир кезекти кылган турар. Ажаалда-хайгаараалдыг, камналгалыг болурга хөй артык кезек хереглеттинмес. Чиик, уштуп ап болгу дег кезектерин тараажы келир дүүткө чедир боду тыыгжап алыр. Ол дугайын Доржу Сааевич чугаалады.

— Механизаторларның кол нуруузу бедик мергежилдиг, оларның ажылының культураазы бедик — даап, бригадир чамдык эш-өөрүнүн аттарын адады.

Оларның бирээзи болза Акыр-оол Сааа. Бодунга быжыглаан комбайнын беш чыл улаштыр камнаг одилеп турар. Ол аныяк механизатор Артём Лаңдарның дагынаныкчызы. Акыр-оол Сааа дүжүт ажаалдазын дооскаш, совхозтуң күсели-биле Москва чедер. Алексей Ооржак база эң шыырак механизаторларның бирээзи.

Бригадага-даа, партком-даа чугаа коллуунда күш-ажылды шын организастаарының, ажылдың чаа арга-хевирлериниң, профессионал билиглерни бедидериниң дугайында чоруп турду. «Септелге, артык кезектер» дугайында сестер эвээш дыңналыр.

Механизатор болуп ажылдаар бүзүреллиг чүгле тергиннерге тургускаа. 24 механизаторну совхозта кызырган. Ынчангаш кижи бүрүзү бодунуң ажылы дээш харыысалгалын безиндип турар, чурум үрээр болза, ажылга туларын болдунмас, оларның орнун солуур улус бар.

Арапчор ОКСУР.
(«Шынның» корр.).

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАП, СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

ПУНКТУГА КАПИТАЛ СЕПТЕЛГЕ ХЕРЕК

Нарын суурнуң төп күдүмчүзү. Ында даштындан көөрге улуг ыяш бажың бар. Ол дээрге Эрзин суурда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң комплекстиг хүлээп алыр пунктузу. Ук бажыңны 1958 чылда колхоз конторазы кылдыр тутқан. Кажан совхоз болу бергенде, ону 1982 чылда пункт кылдыр шилчиткей. Бо бажың чоннуң эң-не хайымныг баар чери. Ынчалбас аргажок. Амгы үеде амыдыралдың янзы-бүрү ачы-дузазын чон оон алыр. Ындыг болганда пунктуну көрүштүг кылдыр ишти, даштын септеп-селиринге кичээнгей херек. Анаа дузалаар кижи — совхоз директору Мижит Кыргысович Дүгер. Сентелге кылдырып бээриниң айтырыын эвээш эвес тургузуп келген. «Материалды боттарынар тыпкаш, кылып алынар» дээр.

Эрткен чылын Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу-биле пунктуну септеп бээри-биле керээ марган. А херек кырында ону кылыр үе кээрге, дарга ойталаан. Чоокта ол дээш даргага четтим. Ол «материал, будук, чугай чок. Боттарынар тып алынар» диди. Бир эвес ол пунктуну чаагайжыды септеп-селип бээр болза, ажылдаар-даа кижилерге, чагыг кылып келир чонга-даа таарымчалыг-ла ийин.

СОВХОЗУНЧЕ КӨРҮНМЕСКЕ, КЫМГА БААРЫЛ?

Кижиниң хүүда амыдыралынга кышка белеткенири база онза чугула. Ону кол ажылы-биле чергелештир чорудар. Шыны херек, мурнуку чылдарда, күш-ажылчы оруулга дугайында хөйлу үнмээнде, күзүн азы чазын оттулар ыяш сөөртүрүп алырда, таварышкан чорумал машинаны хөлезилеп алыр чүве. Шынап-ла, шагшаа-биле турар эвес. Хамык байдал бүрүнү-биле чаартынып турар болгай. Бо бүгүнү кым-даа деткиир апаар. Хүн бүрүнүң амыдыралы эки талаже өскерлип турарынга кым өөрүвес деп. Ынчалзажок ажылчын кижилерниң эки ажылдаарынга, амыдыралынга таарымчалыг байдалды тургузары база албан деп санаар мен. Ынчан ол кижиден ажыл дээш негелде тургузарда безин эптиг болбас бе? Ам ыяш дүжүртүп алыры-биле совхозче көрүнүп, дуза дилевеске, кымга баарыл? Совхоз кассазынга ыяш сөөртүрүнүң хөлезиниң төлөөш, квитанциязын алгаш, чеди шакта гаражка чеде баэрге, директор ажылче үнер машиналар хүвааган орар. Оон машина дилээрге, «Машина чок» деп каар. Шак ынчаар каш удаа чок деп келген. Ам чогел төткен.

Ол талазы-биле мында тодаргай чижектен көргүзейн. 1987 чылдың сентябрьда ыяш сөөртүрүп алыры-биле № 30 квитанцияга 7 рубль 55 көпеекти төледим. А бо чылдың январьда № 115 квитанцияби-ле 4 рубль 50 көпеекке ыяш сөөртүрүп алыр турдум. Бо квитанциялар ол-ла хевээр күш чок болуп, ажыглаттынмаан. Мынчаар эртеннин-не машина деп манап турган үелеримде, ажылымга идик даараан болзумза, ийи чедир бүдүрүптер турган боор мен. Ажыл стажым 37 чыл. Бо үелерде амыдыралдың кандыг бергелерин көрүп, ажылдавадым дээр. Мынчаар чаагай үеде кижилериң дилеглеринге, хомудалдарынга кичээнгей салбаска ам канчаарыл? Харын-даа бажыңым арга кыдынга болгаш, урулларымбиле будук, чээрген чүктеп оттулар-дыр мен. Сөөлгү үнгүлээн докталл-шиитпирлэрге баштай кижилерже кичээнгейни улгаттырарын айытқан. Ынчаннайн канчаар, кандыгдаа ажылдың шимчедикчи күжү —кижи болгай.

Ам мында пунктуда ажылым талазы-биле каш сөстен киирейн. Шынап-ла, бурун шагнын улуазунуң чиге сөглээн «Идик багайда ажык ырак» деп домаа бар. Чогум-на чонга бараан бооп турар ажылым бо. Чоннуң кандыг-даа идиин септеп-селээш, үезинде эгидерн. Бо мергежилге түскай машинатехника база херек. Бистин пунктунуң ыяш даараныр машиназы эрги болгаш үреллген. Дүгер Кыргысович ССРЭниң Дээди Соведининиң депутады турда, чаа машинадан тып бээри-биле чагыг киирген мен. Ол база-ла «Машина чок чүведир» деп каар болган. Мээн чагыым ол хевээр боттанмаан. Суурувус кыдыг-кызыгаар черде турар болгай. Кайыындаа аалчылар чедип келир. Кандыг-бир ачы-дузаны-даа дилеп келир. Ынчангаш пунктунуң бажыңын көрүштүг болдурарынын талазы-биле сагыш салырын совхозтуң удуртукчуларындан база катап дуза дилеп ор мен.

Ермолай АРАКЧАА.

Нарын суурда комплекстиг хүлээп алыр пунктуның идик даарачызы.

ЧАГАА-БИЖИКТЕРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ КАНДЫГЫЛ?

Редакцияга хун бүрүде көөп турар шүгүмчүлелдериң, ыланғыя солуннарга парлаттынып турар чагааларның арызында, түс-түс районнарның ажыл-агыйларында ажыл-херектериң байдалдарын анализтээп, четпестерни илереткен материалдар эвээш эвес. Солуннуң корреспондентилери чылдың кайы-даа үезинде ниитиниң малын ажаап кадагалап турарының дугаймында, дүжүт ажаалдазы, хөй кыргыллазы, мал чемининң белеткели дээш янзы-бүрү темаларга материалдарны бижип турар. Солунга парлаттынган шүгүмчүлелдерге хамаарыштыр чер-черден көөп турар харылар бардаа болза, эвээш, дыка хөй РАУК-тер редакциянның чоруткан медээлеринге ой-шаанда азы шүүт харылавас болуп турар.

Республиканың районнарында түс-түс ажыл-агыйларда өг-бүле база аренда керээзиниң байдалы, мал чемининң белеткели, ында четпестер дугайын солунга чаңгыс эвес удаа бижип турза-даа, чер-черден оларга харыы, ыңнадыг көнчүг ховар болур. Түс черлерде, бирги эргелерде РАУК-тер, оларның удуртукчулары болгаш специалистери доп-дораан кичээнгей салырын черле бодавайн турар.

Чамдык чижектерден көрээлиңер. Бии-Хем РАУК-че бо чылын чоруткулаан 3-4 хире дыңнадылга харыы чок. Малдың ажаалдазы дээш элээн четпестер дугайын солунга парлап, четпестерни айтып келген. РАУК даргазы И. В. Шупенначевтиң болгаш кол специалистериң харыызын редакция албаан. Барыын-Хемчикте РАУК-тен сөөлгү үеде харылар көөп турар апарганы эки. Эрзинден база харылар көөп турар.

Республиканың база бир улуг девискээрлиг районнарының бирээзи — Улуг-Хем. Солунче материал бижип турар хөйнинги корреспондентилер бо районда арбын. Дыка хөй материалдарны (дорт келген-даа, солунга парлаттынган-даа) районнуң удуртур органнарынче шилчидип, кодуртунуп турар чугула айтырыгларны бир янзы шиитпирлээрин редакция олардан дилеп турар. Бо чылын харылар хөй кезиниде эвээш болуп турары редакцияны дувуредип турар. «Саар инээм чүге чогул?» деп Татьяна Ондарның материалын бо чылдың мартта-ла райкүүскомче (даргазы Д. Х. Ооржак) шилчиткен, мынчага дээр харыы-даа сураг. Шагаан-Арыг хоорайда сүт хандырылгазы, инек-мал азыраарының айтырыглары, мал чемин хуу кижилериң белеткээри дээш чижектиг чугула чүүлдер ында кодуртүнген. Хуузунда дузалал ажыл-агыйын сайзырадыры чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынга кайы хире рольдуун биле-тура-ла, чогумчалыг хемчегларни алырын бодаваска кайын тааржыр.

«Саар инээм чүге чогул?» деп солуннуң түскай корреспондентизи К. Оюнуң инек мал азырап өстүрер, дузалал ажылагыйын сайзырадыр, чоннуң социал амыдыралын экижидер дугайында айтырыгга хамаарыштыр солунга бижээн чугула чүүлүнге чер-черден хөй-ле материал парлаттынган, ол хирее оларга харыылар көнчүг эвээш болган. Айтырыг чаңгыс хүнүүг эвес чүве болганда, ам-даа үе бар, чүнү кылза эки болурун көдээ Советтер, райкүүскомнар, РАУК чөвүлелдери база катап шүгдүнүп көрзе эки.

Улуг-Хемниң РАУК шүгүмчүлелдиг чагааларга харыылаарын база-ла далашпас, азы тоомчага албас. Тандыл-Тожу райкүүскомнар (даргалары эштер М. Ч-А. Монгуш, Н. П. Савин) солуннуң шүгүмчүлелдиг материалдарынга харыылаарын албан эвес деп көрүп турар бе? Бо чылдың апрельде чоруткан Азас көлдүң бойдус байлаан камгалаарынга хамаарышкан база районнуң харылзаа белдириниң ажылында эде тургустунушкун бичии-даа болбайн турарын, ол ышкаш июльда Адыр-Кежигде амыдырал хандырылга байдалының дугайында материалдарга Төжудан харыы чок. Дарга боду харыылавасдаа болза, райкүүскомнуң хамаарышкан киллдистери бар-ла болгай. Тожу райкүүском дугайында моон мурнунда-ла доп-чулалдарга удаа-дараа бижип келген бис. Кандыг-даа түнел чок болуп артып турарын чүнүн-биле тайылбырлаарыл? Оран-бажың дугайында Таңдыже чоруткан шүгүмчүлелге харыы ам-даа чок.

Өвүр райкүүском (И. У. Успун) шүгүмчүлелдерге хирезинбиле харыылап-ла турар. Ол райондан көөп турар шүгүмчүлелдер база хөй. Чөөн-Хемчик райкүүскомче бо чылдың лургузунда эрткен чылга бодаарга, эвээш шүгүмчүлелдер чоруттунган-даа болза, харыылаарын ында утпайн турар.

Чоннуң чагаа-бижиктери-биле ажыл — харыысалгалыг участок. Ону билбес кижи чок, ынчанмыже эде тургустунуушкуннуң, ажык-чарлыг чоруктуң амгы бо үезинде чоннуң үнүн дыңнавас, аңаа кичээнгей чок артары черле таарымча чок. Тоомча чок хөөнден уштунза чогуур.

ИЮЛЬДУҢ ПОЧТАЗЫ

● Июльда «Шын» солун редакциязынга 376 чагаа келген.

● Эрткен айда 285 чагаа солунга парлаттынган.

● 160 авторга редакция харыыны берген.

● Көдээ ажыл-агый темаларынга 81 чагаа, культура болгаш улус өөредилгезиниң талазы-биле 74, партия, советтер ажылдарының темаларынга 53 чагаа келген.

● Солунга парлаттынган, парлаттынмаан-даа шүгүмчүлелдерге 20 харыыны редакция алган.

«Шынга» харыы

ЧАЯ ШИИДЕР СУДЬЯ

Эргим редакция! Бо чагааны бижиир ужурум болза, июнь 4-5-те Шагаан-Арыг хоорайга профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң бирги чери дээш хол бөмбүүнге маргылдаа болган. Аңаа дөрт райондан сес команда киришкен. Кол судья Кызыл-оол Дүлүш маргылдаа үезинде чая шиидип, чамдык командаларны ойнаттырбаан.

Ойнаар шөлдер база белен эвес болган. Парад ажыдыышкынының үезинде тук көдурбээн. Шаңналдарны тывыспаан. Ындыг үткалыг чагааны ойнакчы Владимир Монгуш Чадаана хоорайдан бижээн.

Чагаа парлаттынмаза-даа, профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы В. С. Биче-оолдуң харыылааны болза: «Июнь 29-та облчөвүлелдиң президиум хуралынга хол бөмбүүнүң маргылдаазының түнелдерин чугаалажып көрген. Профэвилелдерниң эки тура спорт ниитилелиниң Улуг-Хем район чөвүлели (даргазы С. С. Соянов) хол бөмбүүнүң шөлдерин ойшаанда белеткеп албаан. Зонага ойнап келген киржикчилерни удуурлыдар чер-биле болгаш аъш-чем-биле хандырбааны илереэн. Аңаа тургустуган оргкомитет багай ажылдаан. Кол судья К. К. Дүлүш судья бригадазының ажылын удуртуп шылаваан болгаш чая шиидип, чамдык командаларны ойнатпааны бадыткаттынган. Ынчангаш зона маргылдаазынга ойшаанда белеткелди чоруткааны дээш база ону эрттиреринің талазы-биле четпес ажылы дээш С. С. Сояновту шыңгыы доңгуткан.

Тыва АССР-нин Күш-культура болгаш спорт талазыбиле күрүне комитединиң чанында хол бөмбүүнүң федерациязынга К. К. Дүлүштү моон соңгаар маргылдааларга судьяладыр бе дээрзинин дугайында түскай айтырыгны тургускан.

Ук зона маргылдаазынга белеткелди кошкак чоруткаяны дээш профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң область чөвүлелиниң чамдык ажылдакчыларынга хемчегни биээган.

ХОМУДАЛЫМ ХОЙЛАП ЧОР МЕН

Мени Татьяна Мөгеевна Аранчал дээр. 1932 чылда төрүттүнген, ам 56 харыг мен. Назы-харым дөгээн, бо боткуже солунга чүве бижип даа чорбаан мен, ынчалза-даа хомудалымны силерже бижиирин сеткилчүрээм албадай берген чылдагааның тайылбырлаарын кыызыдайн.

1955 чылда Доржу Догулдурович Шалык биле таныжып, өг-бүле туттум. Ынчан кайывыс-даа өскүс болгаш чаңгыс чарык аштаралыг, чадыр тиккеш, коштунчуп чурттай бергенивисти О. Шынаа чону билир. Ол-ла чылын О. Шынаага Ленин аттыг колхозтуң бир кодан төрүүр хөөн хүлээп алган, кадарыпэгелей берген бис. Өөм ээли Доржу Шалык көнчүг ажылгыр, кем чок кижи. Мынчаар-да бүгү назынымда «хойлуг кижи каас» дижири ышкаш, үжен ажыг чылда мал соодан халбактаның келдим. Шаңнадып, мактадып-даа чордум.

1956 чылда дун үруум Чечек өг-бүдевистиң өөрүшкүзү болуп төрүттүнүп. Кижиниң байы, каазы ажы-төлү дижир. Он ийи бөжүдүм. Ийизи бичезинде-ле «бүрлү» берген. Улуг үруум Чечек өзалгонданка таварышкаш, 25 харлыында бистен чарылды. Өскелери бо хүннерде чоннуң чоон оруу-биле чоруп, Совет күрүнезинге бараан болуп, ажылгагыйның аңгы-аңгы адырларында ажылдап, чурттап чорлар.

Өөм ээли Доржу Шалык он ажыг чылдар мурнунда озалондакка таварышкаш чок апарган соонда, улуг качыгдалга таварышсымза-даа, ажы-төлүмүң өстүрүп алыр дээш үйгу-чыдын чок чораан чүве үнер машиналар хүвааган орар. Оон машина дилээрге, «Машина чок» деп каар. Шак ынчаар каш удаа чок деп келген. Ам чогел төткен.

Ол талазы-биле мында тодаргай чижектен көргүзейн. 1987 чылдың сентябрьда ыяш сөөртүрүп алыры-биле № 30 квитанцияга 7 рубль 55 көпеекти төледим. А бо чылдың январьда № 115 квитанцияби-ле 4 рубль 50 көпеекке ыяш сөөртүрүп алыр турдум. Бо квитанциялар ол-ла хевээр күш чок болуп, ажыглаттынмаан. Мынчаар эртеннин-не машина деп манап турган үелеримде, ажылымга идик даараан болзумза, ийи чедир бүдүрүптер турган боор мен. Ажыл стажым 37 чыл. Бо үелерде амыдыралдың кандыг бергелерин көрүп, ажылдавадым дээр. Мынчаар чаагай үеде кижилериң дилеглеринге, хомудалдарынга кичээнгей салбаска ам канчаарыл? Харын-даа бажыңым арга кыдынга болгаш, урулларымбиле будук, чээрген чүктеп оттулар-дыр мен. Сөөлгү үнгүлээн докталл-шиитпирлэрге баштай кижилерже кичээнгейни улгаттырарын айытқан. Ынчаннайн канчаар, кандыгдаа ажылдың шимчедикчи күжү —кижи болгай.

Ам мында пунктуда ажылым талазы-биле каш сөстен киирейн. Шынап-ла, бурун шагнын улуазунуң чиге сөглээн «Идик багайда ажык ырак» деп домаа бар. Чогум-на чонга бараан бооп турар ажылым бо. Чоннуң кандыг-даа идиин септеп-селээш, үезинде эгидерн. Бо мергежилге түскай машинатехника база херек. Бистин пунктунуң ыяш даараныр машиназы эрги болгаш үреллген. Дүгер Кыргысович ССРЭниң Дээди Соведининиң депутады турда, чаа машинадан тып бээри-биле чагыг киирген мен. Ол база-ла «Машина чок чүведир» деп каар болган. Мээн чагыым ол хевээр боттанмаан. Суурувус кыдыг-кызыгаар черде турар болгай. Кайыындаа аалчылар чедип келир. Кандыг-бир ачы-дузаны-даа дилеп келир. Ынчангаш пунктунуң бажыңын көрүштүг болдурарынын талазы-биле сагыш салырын совхозтуң удуртукчуларындан база катап дуза дилеп ор мен.

Ермолай АРАКЧАА.

Нарын суурда комплекстиг хүлээп алыр пунктуның идик даарачызы.

ЧАМДЫК ФАКТЫЛАР БАДЫТКАТТЫНМААН

Бо чылдың июль 5-те «Шын» солунга Александр Хертектиң «Отка өттенмес, сугга дүшпес» деп материалыга «Барлык» совхозтуң чамдык специалистериниң, бухгалтериң ажылдакчыларының база экономизиниң талазындан боттарының хууда олча-ажыын бодап, совхозтуң акша-харенгизин шын эвес чарыгдан турганының дугайында шүгүмчүлээн. Ол материалды РАУК хынап көргеш, дараазында харыыны биче чоруткан. Кайы-бир ажыды кылганы дээш наряд тургузарда, ону эки хынап албайн, артык акша төлеп турган таварылгалар шын болган. Эң ыланғыя үчётчик турган М. Хертектиң херээн районнуң улус судунга көргеш, 300 рубльге торгаан болгаш ийи чыл иштинде материалдыг харыысалгалыг черлерге ажылдаар эргезин казаан.

Наряд тургусканын хынавайн турганы дээш күш-ажыл талазы-биле экономист турган С. Долзатмаа, бухгалтер Б. Дугуй-Лама база кол агрономнуң хүлээлгезин күүседип турган Ш. Монгуш оларны совхоз директорунуң 1987 чылдың декабрь 25-те дужаалын ёзугаар ажылындан үндүргени шын эвес деп район прокурору көргеш. Амгы үеде үстүнде ады кирген эштерден С. Долзатмаа ол-ла ажылында, а Б. Дугуй-Лама өске организацияда, Ш. Монгуш кол гидротехниктеп ажылдап турар.

Совхозтуң ногаа бригадири турган А. Тёге хөй түнүг артык акшаны ынчан кол экономист С. Долзатмаа төлеп берген дээни, ол ышкаш бо экономист О. Сайын-оол биле О. Сарыгларның алынга табель тургускаш, акшазының чамдызын алган дээрзи база бадыткаттынмаан. Сарыглар Балганның ирт коданынга төрүүр 161 хойну ирт кылдыр отчётка көргүскен деп материалда бижээни шын болган.

Экономика: айтырыглар, шиитпирлер

АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ ЧАА МЕХАНИЗМИ ТЕОРИЯДА БОЛГАШ ПРАКТИКАДА

«Ажыл-агый механизми» деп сес Октябрьның социалистиг Улуг революциязының сөөлүнде дораан-на ажыглаттынып эгелээн. Чогумчалыг кылдыр тургустунган ажыл-агый механизминиң эргежок чугулазын В. И. Ленин барымдаалап көрбүшаан, оон ажыглаттынар ужурлуг дээштиниин чиге болурун шактың шын ажылдаары-биле дөмей кылдыр денеп көрген.

Социалистиг ажыл-агыйны чорударын болгаш башкарарын сайзыраңгайжыдарының аргаларын кажан экономистер чугаалажып турган 50 чылдарның төнчүзүнде. 60 чылдарның эгезинде «ажыл-агый реформазы» деп сес тыптын келген. Планнаашкынны экижилер, эргелеп башкарарының экономиктиг методтарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчегларнің комплекизин «ажыл-агый реформазы» деп сес илергейдеп турган.

Социалистиг экономикага орулганың болгаш еске-даа ертек быраларының ролюнуң азаан шын билиишкинин чогумна ол үеде ажылдап кылдынган. Ынчалзажок хөй чылдагааннарның, хамыктың мурнунда субъективтиг характерлер колдаан чылдагааннарны: чылдактарның үржүүнде ажылагый реформазы ара соксаа» болгаш административ-командызал-биле башкарарының методтарынче дедир эргилишкин болган. Социалистиг ажыл-агыйны чорударының болгаш эргелеп башкарарының методтарын сайзыраңгайжыдар аргаларны чугаалажып көөрү ынчаарга соксаан болгаш акша-барааң харылзааларын идепкейлиг ажыглаар аргаларын шинчилээри өөжүмнай берген.

Социалистиг будүрүлге харылзааларын шинчилээринин теоретиктиг чаа-чаа аргалары бистин чуртувуска чеден чылдар дургузунда чаңгыс эвес удаа тыптып, ажыглаттынып келген. Социалистиг ажыл-агый механизминиң тургустунганын болгаш хөгжүдезин совет чамдык эртемденнер база шинчилеп турган. Ажыл-агый механизми болза ажыл-агыйны чорударының ботботтарындан тудуш харылзаалыг кезектеринин чаңгызай системазы кылдыр олар санап көрген, ынчаарга планнаарының, экономиктиг идиг бээрининң болгаш күш-ажылды организастаарының методтарыл ол системага база кирип турар.

Ажыл-агый механизмин ынчаар көөр чорук соора, кыдыра билиишкиннерни, аңаа үндезилээн частырыгларны ажып эртеринге, орулга, өртек, чээли, үндүрүглер, шаңналдар акша үгланыышкыны, биргээр чугаалааргa, бараан-акша харылзааларын боттандырарының тодаргай тевирлеринге утланыышкыны ышкаш экономиктиг ыяшыл быраларны идепкейлиг ажыглаары-биле төпчүткен планнаашкынны сырый халбаштырар арганы берген.

Социалистиг ажыл-агый механизминиң теоретиктиг айтырыгларын болгаш оон ажыглалыының практиктиг хевирлерин тодаргайлап сайзыралырынга улуг салыышкынны СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленуму киирген. Ынчаарга бараан будүрүкчүзү болур социалистиг будүрүлгени шын билири амгы үеде ажыл-агый механизминиң теоретиктиг үндезини болуп турар. Социалистиг будүрүлге бодунуң ажыл-агыйын бүрүн бот-орулга-чарылганын, бот-акшаланыышкынының болгаш бот-башкарылганың принциптеринге үндезилээш чорудуп турар.

Күрүне будүрүлгезинин чаа эрге-хүлээлгелерин хөйлүдә быжыглааны принципиалдыг чугула ужур-дузалыг болгаш оон эргелерин база хүлээлгелерин эргеледнин бүгү органнарының сагыырын чагадылап турар. Ажыл-агыйның эрги механизминиң күштүг болуп келген байдалдарында будүрүлге чери үстүкү органнарын ажыл-бүрү айтыышкыннарының шыңгыы кызыгаарынга чагыртқан турган. Планнаашкынга болгаш ажыл-агыйны чорударынга будүрүлге чери ынчаарда боттускайлан турбаан. Оон соорулгалы болза, хөй санныг директивтиг айтыышкынналары күүгедирер болуп келген. Ынчангаш ол чылдагаанның түнелинде будүрүлге чери ажылагыйны чоруткаңының түнелдери дээш харыысалгаңы болурга албайн турган. Будүрүлгенин ажыл-чорудулгазының эң чугула кезектерин — будүрүлге, социал, эртем-техниктиг, салыг, даштыкы экономиктиг ажылзарын эргеледнин үстүнде турар органнары башкарып келген.

Будүрүлге черинин бот-хөгжүдлезинге идиг бериишкинлери ыяшыг байдалларга эвээш болуп келгени черле билдингир. Будүрүлге чери бодунуң ажылында четпестерни бодундан хамаарышпас чылдактар-биле — хандырылганың четпези-биле, үндезин чок өртектер-биле, планның дүүшпези болгаш еске-даа чүүлдер-биле тайылбырлап турган.

Будүрүлге черинің ажылдаар байдалы мурнунда тургаңындан амгы үеде шүүт өскериген. Бирээде, бодунуң продукциязының номенклатурязының хөй кезиниң будүрүлге чери боду моон соңгаар бот-тускайлан планнаар. Натура көргүзүглериниң талазыбиле директивтиг даалгалар күш чок болур болгаш оларның орунга күрүне чагыын киирер, ынчаарга ук чагыг ийи талаларның бир дөмей харыысалгалыг болурунга үндезилеттинер. 1988 чылда күрүне чагыгларынга 1,5 мун номенклатура белүктери киирер, а эрги система ёзугаар будүрүлге чериңге 17 мун ыяшыг белүктерни төп чөрден берип турган. Бот-орулга-чарылганың дээштии күштелген түүм-на, мөөңү-биле садыг хөгжөө түнелинде, күрүне чагыы кызырлыр болгаш кеязлиг харылзаалар база хереглекчилерниң дөрт чагыгларыл калбарар апаар.

Ийиде, будүрүлге черинин хөгжүдлези сан-хөө талазыбиле чедип алган оон түнелдериниең хамааржыр. Будүрүлге чери хөй орулганы алган түүм-на, бодунуң будүрүлге болгаш социал хөгжүдлезинге, күш-ажыл телевириңге ажыглап чарыгдаар хөй акша-харенгилиг болур. Будүрүлге черин бюджеттен акшаландырышкын моон соңгаар турбас болгаш бюджеттин хөреңгилери хамыктың мурнунда улуг демчөлдиг капитал салыышкынналарынга мөөнөттинер апаар.

Үште, даштыкы экономиктиг харылзаалар талазыбиле безин чамдык будүрүлгелер улуг эргелерни алган. Олар моон соңгаар бот-орулга-чарылгалыг даштыкы садыг фирмаларын тургузуп болур болгаш даштыкы чурттарның будүрүлгелери-биле дорт харылзаалыг кады ажылдажыр арганы болур. Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгаан алдынган ажыктыг түнел — бодунуң продукциязын даштыкы чурттарже садыглап чорударын көвүдедири, даштыкы садыг харылзааларын билдилиг организастаары —будүрүлге черинің ажылының составынга, оон ниити түнелдеринге кирген турар.

Дөртте, будүрүлгени эргелеп башкарарынга күш-ажылчы коллективтиң ролю бедээн. Күш-ажылчы коллектив бодунуң директорун конкурс ёзугаар соңгуур, а ол ышкаш будүрүлге болгаш социал ажыл-чорудулганың эң чугула айтырыгларын шиитпирлээрге эргелиг күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин база соңгуур.

Эргелеп башкарылганын аныырлар болгаш девискээрлер организациязының ажыл-чорудулгазын үндезинин-биле эде тургузарын ажыл-агыйның чаа механизмин иеген турар. Ол эде тургустунуушкунуун кол утказы чүдел дизе, эргелеп башкарылганың командылаар методтарындан экономиктиг методтарынче шилчириниде болур. Будүрүлге черинин ажыл-чорудулгазының экономиктиг капитал салыышкынналарынга миктиг кол башкарыкчызы болза, күш-ажыл төлевириниң, орулганы хуваарының, курлавырлар дээш төлелгелериниң фондузун тургузарының узун хуусаалыг экономиктиг нормативтери болур.

Ажыл-агыйның чаа механизминиң теоретиктиг кол угланыышкынындан ону херек кырында боттандырарынга чедир орукта янзы-бүрү хөй моондактар ам-даа бар болгаш оларны ажып эртер төлээде, организастыг улуг ажылды чорудары негеттинип турар. Кол бергедээшкин чүдел дизе, экономиканы хөгжүдериниң экстенсивтиг факторлары колдуунда төнген, а интенсивтиг факторлары национал орулганың өзүлде темпилериңге экстенсивтиг факторларның салдарын ам-даа долу хемчээлге дуглап шыдавас ындыг байдалдарда ажыл-агыйның эрги механизминден чаа механизмиче шилчиишкинде болуп турар. Ол орулганы шиитпирлээрине ажылагыйның чаа механизми хүзалаар үжурлуг. ынчангаш ажыл-агыйның механизминин эде тургустунуушкунун боттандырып турар.

Улус ажыл-агыйының хөгжүдлезинге мурнунда шиитпирлиг салдарны чамдык факторларның дээштии ажыл-агыйны чорударының чаа методтарындан алдынган түнел амдызында долу хемчээлге амдаа солун шылавайн туравын дүрбүлге көргүзүп турар. Чижээ, одалга-энергетиктиг курлавырларны тыварының болгаш хаштыкы салыгга сайгарарының улуг өзүлдезинин үезинде даштыкы-экономиктиг ажыл-чорудулгадан ап турган орулгага деңнежир түнелди даштыкы-экономиктиг ажылчорудулганы эргелеп башкарарының чаа девирлери амдызында берип шыдавайн турар.

Ажыл-агый механизминиң эде тургустунуушкунунда бергедээшкиннерниң база бир чыдагааны чүдел дизе, эргижээн бодалдың таптал-тан артышкынынарын ажып эртеринің нарыннында, кадрларның эде чаңчыгып өөренип турарының ам-даа өөжүмнүде, экономиктиг билиг талазы-биле оларның кошкаанда болуп турар. Ындыг болза-даа, ажылагыйның чаа механизминче шилчиир талазы-биле ажыл кидиң түлүк чоруп турар. Ол шилчиишкин хамыктың мурнунда будүрүлгелерни бүрүн бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидиринге хамаарыштыр турар. Чаа байдалларже 1988 чылдың январь 1-ден эгелээш, 22 министерстволарның будүрүлгелери шилчиир болгаш бот-акшаланыышкынның чурумун ёзугаар шупту 30 ажылар ажылдаар. Үлетпүр продукциязының ниити хемчээлиниң 60 хире хуузу оларга онаажыр. Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынче 1989 чылда 19 ажылар болгаш 1990 чылга чедир — будүрүлгенин эвес ажыларның бүгү будүрүлгелери шилчиир.

Экономиктиг узун хуусаалыг нормативтер бот-орулга-чарылгалыг харылзааларның системазынга кол рольду ойнаар. Ол нормативтерниң чангыс эви амдызында чедип алдынмайн турар, оларның хемчээли орулгаларның болгаш чарыгдалдарның араазынга денилелден (хамыктың мурнунда беш чыл планында капитал салыышкынналарынга чарыгдалдардан) улуг-биле хамаарыштыр турар. Он ушкы беш чыл планының түүш кезээ болур экономиктиг нормативтерни белеткээр талазыбиле ажыл ам безин эгелей берген. Ол нормативтер болза планны, натура болгаш өртектер араазында харылзаа деңнелдерин ажылдап кылырының эң чугула аргазы болур.

Санажылга орулгазынга (биргээр чугаалаарга, курлавырлар дээш төлээн сөөлүнде арткан орулгага) үндүрүгүг санап тодаргайларының методтарын ажылдап кылып турар. Моөңү-биле садарының, салып алырының, түүмектеп садарының өртектериниң реформазынга белеткел талазыбиле ажыл калбарган. Өртектериниң бүгү хевирлери боттоттарындан хамаарылгалыг, харылзаалыг кылдыр бир-ле дугаарында эде көрдүнген болур.

Өртек болза чарыгдалдарның болгаш түнелдериниң идегелдиг хемчээкчиин болу бээр, хомүр-ташты болгаш ниитилелге эргежок чугула база хереглеп улуг ыяш-даа бараанарның бүдүрүшкүнүнде үндезин чок карылга кызырлыр, өртектиң структуразында саарылгадан үндүрүгүнүң улуг эвээжээр, а ол үндүрүгүнүң орнунга рента төлевилелдерин киирер, херегледдин ажыктыг түнелин болгаш хереглелээ өртектер эки көргүзер апаар.

В. СЕНЧАГОВ.

ССРЭ-ниң сан министериниң ораалычызы. (ПМА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң

доктаамал комиссиязында

КИЧЭЭНГЕЙДЕ— ДОКТААЛДЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИ

«Совхозтарга коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы шинчээдип алыр талазы-биле улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң ажылының дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалының күүселдезиниң кайы хире чоруп турарының дугайын республиканың Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле доктаамал комиссияга дыннаан.

Райүүском даргазы Ф. Г. Барановтуң аза илеткелин дыннап чугаалашкан демдеглээни болза, бот-орулга-чарылгага үндезилээш, күш-ажылды бригада керээзи-биле бригадаларга, фермаларга, өг-бүле звеноларынга организастаарының чамдык ажылдарын районда чорудуп турар. Коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы калбаа-биле нептередир талазы-биле «Большевик» совхозтуң директиязының ажылының дугайында райкүүскомга дыннаан. База ол ышкаш «Чыраа-Бажы» совхозтуң төп салбырынга райкүүскомнуң көжер хуралы эрткен, анаа ук ажыл-агыйда коллективтиг керээниң, бот-орулга-чарылганың айтырыгларын чугаалашкан.

Коллективтиг, өг-бүле керээлерин кайы хире шинчээдип турарының дугайында «Тыва», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның директорлары дыннаан. Тере-Хая болгаш Хайыракан көдээ Советтериң сессияларынга ук айтырыгларны чугаалажып көргеш. «Искра», «Тыва», «Большевик» совхозтарда күш-ажылды керээ-биле организастаарының байдалын РАУК-түң техниктиг чөвүлелинге дыннаан.

Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалында сүмелээнии ёзугаар, РАУК-түң адырдар аайы-биле специалистериниң киржилгези-биле совхозтарның удуртукчуларының, кол специалистерииң, бригадирлериниң, ферма эргелекчилериниң экономиктиг өөредилгезинии баазазын «Чыраа-Бажы» совхозта организастаан. Өг-бүле керээзин шинчээдир, өөредилгени организастаар талазы-биле ажылге кичээнгейни салып турар. Хой ажылынга өг-бүле керээзин болгаш күш-ажылдың төлевирии ниити орулгадан тургузарын шинчээдип алыр талазы-биле хойжулар семинарын «Чыраа-Бажы» совхозта Ак-Хая хойжу бригадазының базазынга эрттирип турар.

Чер болгаш мал ажылында керээлиг күш-ажылчы коллективтериниң удуртукчуларының болгаш ортумак звено специалистериниң 32 шак программалыг бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгезин 1987 чылда эрттирген.

Коллективтиг болгаш өг-бүле керээзинче бригадаларның болгаш фермаларның шилчээнииниң түнелинде күш-ажылчы элээн каш коллективтер болгаш өг-бүлелер чамдык чедиишкиннерлиг болган. Эрткен чылын «Чыраа-Бажы» совхоз 178 мүң рубль арыг орулганы алган. Бүдүрүлгениң орулгалыы 8 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 4.6 хуу өскен. 1986 чылда 0.32 көпеек турганынга бодаарга, фонд эгидилгези 0,43 рубль болган. Бир центнер тарааның бот-үнези 9 рубль 11 көпеек апарган, сүттүң —3.7 хуу кызырылган. «Тыва» совхозтуң бригада керээлиг коллективтери тараа культураларының бир гектарындан-на 17,9 центнерни, «Искра» — 13, 14 центнерни алган. «Искра» совхозта бир центнер тарааның бот-үнези 8 рубль 31 көпеек болуп турар.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазы сүт бүдүрүлгезин 698 центнер ажырган. К. С. Сарыгларның өг-бүле керээзи-биле ажылдап турган өг-бүле звеновзу төрүүр чүс хойдан-на чүс хураганны камгалап алган.

«Искра» совхозта Деспиләол Ооржакка удурткан керээлиг бригада бир гектардан-на 15.6 центнер тараа культураларын өстүрүп алган.

Оон-биле чергелештир күш-ажылды организастаарының депшилгелиг мурнакчы аргаларын шинчээдип алырында кеску четпестер бар. Совхозтарның удуртулгазы биле күш-ажылчы коллективтериниң аразында өг-бүлелериниң бот-орулга-чарылгалыг онаалдаларын болгаш керээлерин тургузары озалдашкынга таваржып турар. Бо талазы-биле түгле совхозтарның болгаш РАУК-түң экономика албанының специалистери эвес, совхозтарның удуртукчулары (директорлары), адырлар аайы-биле специалистери (агрономнар, зооветспециалистер, инженер-техниктиг удуртукчулар) болгаш бригадаларның, фермаларның удуртукчулары бүрүүлүг.

Күш-ажылды организастаарының болгаш төлевириниң депшилгелиг аргазының ужур-дузазын совхозтарның болгаш РАУК-түң чамдык удуртукчулары болгаш специалистери медереп билбейн турар. Күш-ажылчы коллективтериниң иштинге белеткел ажылдарын эки чорутпайн, ону организастаарының депшилгелиг аргазының ужур-дузазын болгаш ажыын чедир тайылбырлавайн, чамдык бригадаларны болгаш фермаларны коллективтиг керээже далаш-биле киирген. «Большевик» болгаш «Хөндергей» совхозтарның фермалары коллективтиг керээже шак ынчаар шилчээн.

Совхозтарның чамдык специалистериниң харыысалга чок, ёзу барымдаалвар чоруунуң, совхозтар директорларының болгаш РАУК-түң специалистериниң контролю чок болу берген уржуундан санажылганың эптиг хевирлери шинчээдип алдынмайн турар. Көдээ ажыл-агыйның дыка хөй көргүзүглериниң талазы-биле контрольду чорударының чек хевири болгаш удур-дедир санажылгалар чогуур деңнелде эвес.

Керээ-биле ажылдап турар бригадаларның, фермаларның болгаш өг-бүлелериниң ажылын ханы сайгарып көрбейн турар. Республикада, районда керээ-биле ажылдың мурнакчы дуржулгазын өөренири болгаш нептередири чогуур деңнелде тургустунмаан. Керээлиг бригадаларның, өг-бүлелериниң удуртукчуларының кайы хире ажылдап турарын совхозтарның профкомнарынга, улус депутаттарының көдээ Советтериниң күүскомнарынга барык дыннавайн турар. Керээлиг бригадаларга болгаш фермаларга, өг-бүлелерге профкомнарның болгаш улус депутаттарының күүскомнарының кежигүннерин быжыглавайн турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле доктаамал комиссиязы чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган.

ЧОННУ КАДЫК БОЛДУРАР

Профзвилелдериниң Бүгү-эвилел эки тура күш-культура-спорт ниитилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң ажылы бирги конференция соонда шуудан эгелээнин билир болгай бис. Оон бээр ол организацияда спорт талазы-биле эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарын болгаш моон соңгаар спортту сайзырадырынга ап чорудуп турар хемчеглер дугайында ук ниитилелдиң даргазының оралакчызы О. Б. СЫМЧААНДАН бистиң корреспондентивис М. Өлзей-оол интервью алган.

— Орлан Бригадович, күш-культура болгаш спорт организацияларында эде тургустунуушкун талазы-биле үүнү чугаалап болур силер, силерниң ниитилелде бо ажыл кандыг чоруп турарыл?

— Сөөлгү үеле районнарда болгаш Кызыл хоорайда профзвилелдериниң спорт ниитилелдери боттарының ажыл-чорудулгазын элээн сайзырангай-жыткан. Эртип турар маргылдаалары боттары холга ап, ону организастыг эрттиреринге практиктиг дузаны эки чорутпайн, ону организастаарының депшилгелиг аргазының ужур-дузазын болгаш ажыын чедир тайылбырлавайн, чамдык бригадаларны болгаш фермаларны коллективтиг керээже далаш-биле киирген. «Большевик» болгаш «Хөндергей» совхозтарның фермалары коллективтиг керээже шак ынчаар шилчээн.

Совхозтарның чамдык специалистериниң харыысалга чок, ёзу барымдаалвар чоруунуң, совхозтар директорларының болгаш РАУК-түң специалистериниң контролю чок болу берген уржуундан санажылганың эптиг хевирлери шинчээдип алдынмайн турар. Көдээ ажыл-агыйның дыка хөй көргүзүглериниң талазы-биле контрольду чорударының чек хевири болгаш удур-дедир санажылгалар чогуур деңнелде эвес.

Керээ-биле ажылдап турар бригадаларның, фермаларның болгаш өг-бүлелериниң ажылын ханы сайгарып көрбейн турар. Республикада, районда керээ-биле ажылдың мурнакчы дуржулгазын өөренири болгаш нептередири чогуур деңнелде тургустунмаан. Керээлиг бригадаларның, өг-бүлелериниң удуртукчуларының кайы хире ажылдап турарын совхозтарның профкомнарынга, улус депутаттарының көдээ Советтериниң күүскомнарынга барык дыннавайн турар. Керээлиг бригадаларга болгаш фермаларга, өг-бүлелерге профкомнарның болгаш улус депутаттарының күүскомнарының кежигүннерин быжыглавайн турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле доктаамал комиссиязы чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган.

— 1988-1989 чылдарда болуп эртер бирги Бүгү-эвилел ажылчын спартакиада дугайында үүнү чугаалап болур силер база ГТО-нуң чаа нормативтеринде кандыг-кандыг өскерилгелер барыл?

— Бо чылдың февральда ВЦСПС-тиң секретариадынга бирги Бүгү-эвилел ажылчын спартакиадазын эрттирер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ол спартакиада үш чадага эртер. Бирги чадага маргылдаалар күш-ажылчы коллектиатер аразынга болур. Анаа сазынчылар, механизаторлар, хойжулар, өг-бүлелер база күш-ажылчы коллективтерде, бригадаларда, цехтерде ажылдап турар кижи бүрүүн киржир. Оон тиилекчилери районнарга, хоорайларга (чөвүги чада болур) спартакиадага киржир. Анаа тиилээннер (үшкү чала) республикага киржир. Хоорайлар болгаш районнар организациялары республика спартакиадазынче кымны киргериин боттары билир. Өг-бүлелер аразынга тиилээн спортчуларны база киирип болур. Ону чижек кылдыр чугаалап орарым ол. Ол спартакиала Кызылга 1989 чылдың июльда болур. Москва хоорайга 1989 чылдың август 13-те болур. Ынаар бистиң республикадан 28 кижи баар. Бо спартакиаданың бир онзагай хевири спортка хандыкпылдыг кижи бүрүүн хаара тудары болур. Районнарга эртер спартакиаданың ергкомитедиң тургускан. Оон даргазынга профобласвөвүлелдиң секретары М. М. Фирсованы томуйлаан.

Адырлар аайы-биле профзвилелдер обкомнары ГТО-нуң чаа комплекизиниң нормативтерин дужаадыр талазы-биле ажылды ажылчынарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның аразынга чорудар. Анаа 27 харга чедир кижилерни киништирер. Оон ону назылыг кижилер боттарының эки туразы-биле дужаар. Ону түге ынчаар

БӨГҮНГҮ АРЫНДА:

● Баштайгы тыва балерина дугайында чечен чугаа ● Шүлүктер кыдыраажындан одуруглар ● Шоодуг

ЛЕНИНГРАД. Разлив хөлдүү ыңдыында В. И. Ленинге «Чадыр» деп турасхаал музей 60 чыл болган. В. И. Ленинниң большевиктер партиязын удуртуп, боо-чепсентиг тура халыышкынны белетеп турган чери-биле танныжып алыр дээш муң-муң кижилер кээп турар.

ЧУРУКТА: Разлив хөлдүү ыңдыында В. И. Ленинге турасхаал музей.

С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотозу. (СЭТА).

НАЙЫРАЛДЫГ БҮЛЕДЕ

● «Иениң салым-хуузу» деп тоожудан үзүндү ●

Екатерина ТАНОВА.

Хундулээчел, чымчак сеткилдиг бээ, күнчүүнүң бажыңынга кады чурттаары эки-даа болза, Ажыкмаа иштинде эпчоксунар турган. Улуг улусту кызагдалып турирги бис бе деп ол бо-ла бодай бээр. Улгады берген улус дыштанып, хөлестеп чыдыксаар-даа ыйнаан. Оон кадында бо бичии Надя оларга амыр-дыш бээр-дир бе. Черле ынчап ог-буле болду аңгы оран-савалыг болза эки-ле ыйнаан. Ол дугайын ашаанга бир-ле катап иелээн олура чугаалаан.

— Сээн күзелиниң билип тур мен, Наташа. Черле ог-буле аңгы булуниг болза эки-ле болгай. Чүгле ол айтырыгның амдыызында бергеи-ле кончуг дээрин бодуң билир-ле болгай сен. Бо Москвага бажың айтырыы кажан-даа амыр турбаан-на болгай. Оон кадында ава, ачам та чүү деп бодаарлар. Кат чыл улаштыр шимээн-даам чок турган бажыңывыс дирдип келген дээш, бис чедип келириниске кайы хире өөрүп турганнар ийик. Авам харын «Сидерни аартыктап тур бис бе азы биске таарышпайн тур силер бе» деп чемелээр-даа чыгыы ыйнаан — деп, Николай кадайын чөптээн. Шынап-ла, ол айтырыны тургузары кайы-даа талазы-биле таармыча чок дээрээн Наталья билген. Надязын садикке тургузар дээрге бодуң кырган-авазы баштай удурланып турган-на болгай.

— Падыша мээң чанымга садиктен дора эвес кижизитпинип болбас чүве бе?— деп, Таня кырган-авай ол айтырыга таарыныпаанын илереткен.

— Хамык ужур Надя болуышкаш бичии эштериниң араызынга олуп, хорлуп, кижизип болза эки-ле болгай— деп, Николай чөптеп чугаалаан. Азазы бала оглун дегкип каан.

— Коллективти бүгү кижизиттериге салык өөрге эки болбайн канчаар—деп, Константин Николаевич чугаалаан.

— Че, бодунар-ла билиңер — дээш, кырган-авазы оон ынай маргышпаан.

Надязын улуг кижилер өзүлчег-биле садикке чедирип, оон ап турганнар. Олар Надязы чаа байдалга канчаңла чанчыгып алыр ирги деп сагыш аарып турганнар. Ынчалза-даа ог-буленин эргечассыг сагыш човаашкынынга бүргеткен Надя чаа коллективке дораан-на чанчыга берген. Өскө эштери-биле денге кижизидикчи башкызының азайындан эртпес, оозу уруглларга чүүле кылдыртыр-дыр, оны эки, чаяш кылырын ораалажып, ырлап, танцылап, чүрүп өөренип турган. Кежээ садиктен келгеш, аңаа хүнзедир чүүл кылганын догерезин хөөрөөр. Аңаа чүүле кылган болдур, оозун бажында үзүзүнга шуптузунга кылдыртыр. Шүүтү улустуң холдарындан четтиндиргеш долгандыр ырлавышаан, кылаштадыр, гимнастадыр. Кырганавазын танцылаткыр, кырганачазын ырладыр, ава-ачазынга чурук чурудар.

— Бомбук дескя болур үжүглүг. Сээң чураан бомбүүң чалбең чүве-дир, авай. А чалбең бомбук чугаар деп бодаар сен бе—деп, авазын шүүмүүлөөр. А ачазының чураанын мактаар.— Кижизидикчи башкызы-ла ынчаар неген турган-боор.

Бир катап Надя садиктен келгеш, чугаалаан:

— Авай, бис авалар байырлалынга концерт белеткеп тур бис. Бисте дыка чараш танцылаар, ырлаар уруглар бар-дыр ийин.

— А сен танцылап тур сен бе, үрүүм?— деп, кырган-авазы айтырган.

— Чок, мен уруглар-биле кады ырлап тур мен.

— А танцылаксаар сен бе?

— Йе. Чүгле башкы мени танцыла дивээн чүве. Мен чүгле ырдап өөренип алдым — дээш, ыыткыр эвес-даа болза, аянныг кончуг ырлаан:

Алдынанган үруг назын
Артын чырык магалыын...

— Корбее, силер бе, ырларыңның аянның, ыры-сезиннээн. Ооң-биле эштериниң ортаа-ла ынчаар-ла ынчаар-ла ынчаар